

סוד המעיין

עינות ציפורי בתחומי גן לאומי ציפורי נחשב למעיין החשוב והשופע ביותר באזור נחל ציפורי. ממצאים ארכיאולוגיים חדשים מעידים כי מקור הנביעה אינו מצוי באתר עצמו והמים מובלים אליו דרך נקבה תת קרקעית

מבנה אבן עתיק. המבנה דמוי מגדל עגול, בקוטר של שישה מטרים ובגובה כ-3.5 מטרים, במרכזו בריכה מלבנית (1.8x2 מטרים). מהבריכה יוצאת לכיוון צפון תעלה ובה מים צלולים. אל צדו המזרחי של המבנה העגול הוצמדה בתקופה מאוחרת בריכה מלבנית בנויה אבן. על פי כל התיאורים נובעים המים ממרכז המגדל העגול.

החפירה הארכיאולוגית בעינות ציפורי נועדה לענות על כמה שאלות מחקר חשובות: מתי נבנה בית המעיין? מה מקור המים ולאן הם מגיעים בקצהו? למה שימש המבנה ובאיזה צורה?

לאחר שבוצעו חפירות ארכיאולוגיות ראשונות בצדו המזרחי והדרומי של המבנה והתקבלו תשובות חלקיות בלבד, הוחלט לחפור את הבריכה שבמרכז המבנה. שתי משאבות מים גדולות הופעלו במטרה לייבש את הבריכה וכאשר היה נראה כי מפלס המים נותר כשהיה ולא ניתן לבצע את החפירה בשיטות הארכיאולוגיות המוכרות, הוזמנו ארכיאולוגי היחידה לארכיאולוגיה ימית להתייעצות. לאחר ביצוע קידוחי שטיפה (קידוחים באמצעות מים בלחץ גבוה) נמצא כי עומק השפכים בבריכה גדול, והוחלט על ביצוע החפירה בשיטות הנהוגות בארכיאולוגיה ימית. במשך כשבועיים נערכה חפירה מתחת למים באמצעות צוללים שנעזרו בדרדג'ר - מכשיר חפירה השואב סדימנטים ואבנים קטנות באמצעות זרם מים. כמו כן נעזרו הצוללים בכננת גדולה שהוצבה מעל, לפניו כמיות גדולות של אבני מפולת, שבהן נמצאו שתי אבנים מסותתות

בית המעיין. חבט מצפון לדרום. ברקע גבעת רבי

כתב וצילם: יעקב שרביט, ארכיאולוג

כמקום כינוס, חניה והתאוששות קבוע של גדודי צלבנים לקראת אירוע ההכרעה בין צבא הצלבנים לצבא המוסלמי בקרב קרני חיטין (4 ביולי 1187). במפות מראשית המאה ה-19 מסומן המבנה בשם "עין אלקסטל", מעיין המצודה, שכן המבנה נראה כמצודה קטנה ששמרה על מקורות המים.

במדידות תקופתיות של רשות המים נמצא כי שפיעת המעיין נעה בין 0.6 ל-1.2 מיליון מ"ק לשנה, והוא נחשב למעיין הגדול והחשוב ביותר באזור. התושבים המקומיים מייחסים למעיין סגולות מרפא ורבים מהם פוקדים את המקום וממלאים בקבוקים במי המעיין.

שיטות של ארכיאולוגיה ימית

בתוך גיא קטן החוצה את השדה ניצב

רשות העתיקות ביצעה בשנים האחרונות חפירות ארכיאולוגיות באתר עינות ציפורי לצורך שימור האתר ושחזורו. פרויקט זה נערך כחלק מתכנית אב שמובילה מנהלת הנחלים במשרד להגנת הסביבה, יחד עם רשות ניקוז קישון. עקרי התכנית הם שיקום המערכת האקולוגית של הנחל, פיתוח מסלולי טיול ויצירת מוקדי תיירות לאורכו.

אתר עינות ציפורי נמצא צפונית-מערבית לצומת הכניסה למושב ציפורי (על כביש 79 בין צומת המוביל לנצרת). סמוך לאתר עברה מערכת דרכים עתיקות: עכו-ציפורי, טבריה-ציפורי, לגיו-ציפורי. עינות ציפורי נזכרים ומזוהים עם "קרונה של ציפורי" שמשופר כי בה רחץ רבי יהודה הנשיא (מאה שנייה לספירה). האתר מזוהה גם

המגדל העגול החובק את הבריכה נבנה בתקופה מאוחרת (שלב שני). בנאי המגדל הכירו את השרידים הקדומים והשתמשו בהם. שרידי כלי החרס, העץ ומחברי הברזל מתוארכים לתקופה העותומנית ומעידים כי התוספת של המגדל העגול נבנתה בתקופה זו וכי הבריכה נשמרה נקייה. ממצאי העץ, הנראים כמו מערכת של קופסאות, מתאימים למתקן שאיבת מים מסוג אנטיליה. מתקן זה מורכב מגלגל דריכה שהעלה שרשרת של חבלים הנושאים אנטלים, כלי קיבול שבהם הועלו המים, במקרה זה אנטלים עשויים עץ. מכיוון שלא נמצאו עדויות למתקנים נוספים מסביב המתאימים להפעלת האנטיליה באמצעות בהמה, מניחים כי מדובר באנטיליה שהופעלה על ידי אדם.

תחנת שאיבה בריטית

לאחר גילוי מערכת הנקבות היה ברור כי אין מדובר בנביעת מעיין במקום והורחבו החיפושים לאיתור תוואי הנקבה התת קרקעית, בניסיון למצוא מאין מגיעים המים. החיפושים נערכו בשני שלבים: סקר חישה מרחוק באמצעות מכשיר המודד שינויים בשדה המגנטי וחיתוכי בדיקה באמצעות מחפרון.

לאחר שאותר התוואי נמצא כי הוא מוביל לתחנת השאיבה הישנה של עיריית נצרת ומושב ציפורי, המרוחקת כ-150 מטרים מדרום לעינות ציפורי. תחנת השאיבה נבנתה על ידי הבריטים במלחמת העולם השנייה וסיפקה מים למחנות הצבא הבריטים שחנו באתר, בדומה לגדודים הצלבניים כ-800 שנים קודם. במרכז תחנת השאיבה נבנה פיר בטון עמוק, בקוטר כחמישה מטרים, ובקרקעיתו נמצא פתח מלבני מלא מים שלתוכו נכנסו צינורות ברזל ישנים. צלילה קצרה דרך הפתח ובין הצינורות העלתה כי מתחת לרצפת הבטון מצויים שרידים עתיקים של מתקן הבנוי מאבנים מסותתות. לאחר שהוכנסה תאורה מתאימה פנימה זוהה המתקן כבריכה

ומחורצות, שזוהו כאבני פי הבאר. החפירה בבריכה נמשכה עד לעומק כשני מטרים וחשפה את רצפת הטיח המקורית. בקיר הדרומי של הבריכה נחשף פתח של נקבה הבנויה מאבנים מסותתות בגובה כ-1.2 מטרים וברוחב כ-0.45 מטרים. בקיר הדרומי נחשף פתח של נקבה זהה. בניסיון להשלים את הידע וההבנה נפתחו ריבועי חפירה נוספים מסביב למבנה שבהם נחשפו שכבות ארכיאולוגיות של יישוב פרהיסטורי מהתקופה הנאוליתית, והתברר כי חלקים ניכרים ממנו נחרבו כתוצאה מחפירת התעלה לבניית הנקבה. מסיפורי זקני הכפר צפ'וריה נודע כי עד כיבוש הכפר במלחמת העצמאות הם תחזקו את נקבות המעיין והשתמשו במימיו להשקיית הצאן והבקר ולחקלאות.

שאיבה בטכניקת אנטיליה

מהממצא הארכיאולוגי ניתן ללמוד כי בתחילה נחפרה בשטח הפתוח (השדות שנמצאים היום מסביב) תעלה ברוחב כשלושה מטרים ובעומק 2.5 מטרים מתחת לפני השטח. בתחתית התעלה הונחה שכבת תשתית מפולסת של שברי אבן (מעין חצץ גס) ומעליה נבנתה הנקבה מאבני גיר מהוקצעות. ראשית הונחה רצפת אבן וממנה התרוממו שני קירות מקבילים בני חמישה נדבכים. על ראשי הקירות הונחו אופקית לוחות אבן לקירוי הנקבה.

במבנה העגול זוהו שני שלבי בנייה ושימושים שונים: בשלב הראשון נבנתה הבריכה המלבנית, שאליה זרמו מים דרך הנקבה הדרומית ויצאו דרך הנקבה הצפונית. מערכת מים זו, הכוללת את הנקבות, נבנתה בתקופה הרומית, במאה השנייה לספירה, והבריכה שימשה כבריכת ביקורת, להשקעת החול והלכלוך. אחת לתקופה נכנסו אנשי האחזקה לבריכה וניקו אותה מהמילוי שהצטבר כדי למנוע את סתימת הנקבות.

על פי הממצא הארכיאולוגי נראה כי

מלבנית בנויה ושתי נקבות דרומית וצפונית ניגשות אליה, בדומה לבריכה שנחפרה על ידינו ותוארה להלן.

ממצאים אלו מעידים כי המקום המזוהה במפה בשם עינות ציפורי אינו מעיין וכי מוצא המים הוא מן הנקבה התת קרקעית. מקור המים הוא במעיין אחר, הנובע מדרום לכביש 79 ומימיו מובלים במערכת תת קרקעית. ייתכן שמדובר במעיין עין רבי. אם כן, עינות ציפורי אינו המעיין הגדול והחשוב באזור, ורק טעות בת מאות שנים הנציחה זאת.

פעולות השימור באתר הופסקו עקב פגיעה בזדון במבנה, אך למרות זאת מומלץ למבקרים בדרכם לאורך הנחל לעצור להתרענות במקום כדי לספוג ולעכל את המידע הרב שצברו בסיוור בגן הלאומי. ועם קצת דמיון אולי תוכלו לשמוע את פרסות הסוסים הצלבניים לקראת הקרב האחרון וקיצה של ממלכת ירושלים הצלבנית.

הכותב הוא מנהל היחידה

לארכיאולוגיה ימית ברשות העתיקות

שניהל את החפירות בעינות ציפורי